

БЪЛГАРСКИТЕ ФИЛОСОФИ КАТО КРИТИЦИ НА ФАШИЗМА (НАЦИЗМА)

ДИМИТЪР ЦАЦОВ

ВТУ „Св. Св. Кирил и Методий“

dtsatsov@abv.bg

BULGARIAN PHILOSOPHERS AS CRITICS OF FASCISM (NAZISM)

DIMITAR TSATSOV

VTU „St. Cyril and St. Methodius“

Abstract

The article argues that in the current context of expansion of the ideology and practices of fascism (nazism) - which implies also of racism, xenophobia and violence - it is an imperative to draw the attention to the critique of several Bulgarian philosophers (A. Zlatarov, T. Pavlov, D. Michalchev and M. Dimitrov) of these phenomena during the first half of 20th century.

Keywords: racism, xenophobia, violence, fascism

Не е нужно да се изброяват редица събития, за да се констатира факта, че днес една от опасностите в международен план за обществата е разрастването на национализма, а с това и на расизма, ксенофобията, фашизма [нацизма] и др., т.е. на тоталното неприемане на Другия. Вероятно това е една от основните причини темата за Другия да бъде централна за постмодерната етика, както твърди З. Бауман. Не е нужно човек да наблюдава случващото се днес, за да констатира без особени усилия онези 14 характеристики, които посочи Умберто Еко като типични за фашизма или както той го нарече за Ур-

фашизъм, вечния фашизъм като традиционализъм, ирационализъм вместо критицизъм, индивидуална и социална фрустрация, липса на ясна социална идентичност, аристократичен и военен елитизъм като презрение към слабия, политически популизъм и др. [Еко, 2005]

Вестникарските статии от типа „Фашизмът се завърна и България е част от него. Предпоставките, известни от ХХ век за започването на световна война, са налице и в началото на ХХІ век” [<https://www.segabg.com/category-observer/fashizmut-se-zavurna-i-bulgariya-otnovo-e-chast-nego> - 1 ноември 2018] не са шокиращи, защото е нужна само една разходка по улиците на София, за да се констатира присъствието на пречупените кръстове, продажбата на книгите на Хитлер, Луков-марш, езика на омразата и т.н. Завръщането на фашизма е фактически онова, което казва Хана Аренд за злото, превръщането му в обикновено ежедневие, т.е. легитимация на насилието. Дори в посолствата вече се убиват критиците на дадена власт!!! Показателно е, че за Резолюция на Европейския парламент относно нарастването на неофашисткото насилие в Европа са гласували с „да” само 355 от общо 751 депутати. Зелените и крайнолевите напълно са подкрепили резолюцията, при социалистите и демократите няма нито един, който да е против, но има двама въздържали се.

Апелът на Умберто Еко е изключително актуален - фашизмът е около нас, понякога съвсем неприкрит; наше задължение е да го разкрием и да посочим с пръст всяко негово проявление — всеки ден, във всяка част на света.

х х х

В публикуваната преди няколко години монография “Философите на Хитлер” се отбелязват само двама философи като последователи на Хитлер – Мартин Хайдегер и Карл Шмит, а като опоненти – В. Бенямин, Т. Адорно, Х. Арент и др. [Sherratt 2013]. Според Фариас и други философи в Германия са подкрепяли националсоциализма [Farias 1987: 214 и.а.], но в случая това не е важно, а по-скоро вниманието е към българските философи, които също така трябва да бъдат причислени към критиците на фашизма (нацизма).

През първата половина на ХХ в. в България голяма част от интелигенцията е завършила своето образование в Германия. Над 70% от българските инженери са възпитаници на германски университети. Управляващият елит, наред с царската фамилия, са свързани тясно с Германия. Българското офицерство е подчертано германофилско. Икономиката като цяло също е тясно свързана с Германия. „Докато годишният английски и френски внос и износ с България е варирал около 1,2% до 3,6%, вносът и износът с Германия, особено след 1933 г., редовно надвишава 50-60%, с тенденция през последващите години за непрекъснато нарастване” [Константинов 2001] .

Почти всички от българските философи, които в една или друга степен определят философската ситуация в България по това време, са също възпитаници на германските университети. В тази ситуация идеологията на националсоциализма (фашизма) оказва влияние и върху редица български представители на хуманитарните и обществени науки. Постепенно расизмът, а с това и идеите на фашизма (нацизма), започва да прониква и в българската университетска наука — история,

социология, право, /биология [С. Консулов. Човешкото в човека. — Природа и наука, 1942—1943, кн. 3.; С. Консулов. Що е нация? — Просвета, 1938, кн 6.; Л. Владикин „Обща теория за държавата“, 1943; А. Сталийски. Фашизмът като социално-политическа проява. 1922, кн. 1; Фашисткото учение за държавата, С., 1929; Н. Илиев. Мусолини и неговото дело, С., 1926; П. Джидров. Демокрация и фашизъм. С., 1933; Д . Алексиев. Фашизмът като факт и система. — Демократически преглед, 1926, кн. 9— 10; И . Маджаров. Новият наказателен закон в Италия. — Юридически преглед, 1928, кн. 1; А. Недялков. Мусолинизъмът и общественото мнение в Европа. — Обществено развитие, I, кн. 5; А. Цанков. Демократизъм и либерализъм, С., 1938; Я. Янев. Политически човек, С., 1936; Пътят на нацията. С ., 1939; Л. Владикин. За правото на нацията, С., 1943 и др.]. През този период са публикувани преводи на книги и статии от Хитлер, Мусолини, Розенберг и др. Например такава е тази на Б. Мусолини „Учението на фашизма“, допълнена с „История на фашисткото движение“ от Дж. Волпе [1934 г.] и др.

Издават се вестници и списания с фашистко (националсоциалистическо) съдържание: „Прелом“, „Български фашизъм“, „Възраждане“, „Фашистка трибуна“, „Фашистка борба“, „Родолю бец“, „Удар“, „Тревога“, „Атака“, библиотека „Нова Европа“ под ред. на Л . Владикин, сп. „Биология и социология“ под ред. на Л . Русев и др.

През този период се създават множеството фашистки и националсоциалистически партии и организации, които в различна степен възпроизвеждат идеологията на национализъм, расизъм и антисемитизъм, характерен за съответните партии в Италия и

Германия – Български народен съюз "Кубрат" [БНСК, 1922 – 1944]; Съюз на войниците [1923 – 1924]; Съюз на Българска народна защита [СБРЗ, 1923 – 1936]; Съюз на българите фашисти [СБФ, 1926 – 1932]; Политически кръг "Звено" [1927 – 1949]; Национална задруга – фашисти [1930 – 1934]; Съюз на българските национални легиони [СБНЛ, 1932 – 1944]; Националистическа българска работническа партия [НСБРП, 1932 – 1934]; Народно социално движение [НСД, 1932 – 1944]; Съюз на ратниците за напредъка на българщината [СРНБ, 1936-1944]. Проф. Ал. Цанков създава „Народно социално движение“, ориентирано по-късно симпатиите си към установилия се през 1933 г. националсоциализъм в Германия.” [Константинов 2001: 196; Димитров 1947; Кокс 1946; Колев 1976; Поппетров 2008; Поппетров 2009; Величкова 2002 и др.]. Н. Поппетров характеризира СБНЛ, оглавявана от ген. Луков, по следният начин: „Още при първите си стъпки легионерската организация изразява своя антикомунизъм, отричане на либерализма, масонството, интернационализма и пацифизма. Пак още при най-ранните си изяви показва симпатии към италианския фашизъм и към националсоциализма, от които заимства различни идейни постановки, символи, лозунги и терминология. На Третия си конгрес (1933 г.) организацията показва ориентация към еднопартийния политически модел. [...] Проявява изразени симпатии към новия ред (националсоциализма) и силен антисемитизъм, постепенно навлиза в целенасочена опозиция на режима, участва в различни комбинации за компрометиране на безпартийния режим. В нея влиза група висши запасни офицери, споделящи идеите на радикалната десница и на тоталитаризма...”. [Поппетров 2009, 381 – 2]. Във вестника на

легионерите “Народен водач” на 15 август 1941 г. е публикувана статията “Двата врага”, в която се казва: ”Два врага има човечеството, чието разгромяване провидението отреди за непобедимата армия на национал-социалистическа Германия: световната плутокрация и международното еврейство...Разгромяването на тези два врага ще гибелта и на всичките им роби – масонство, комунизъмът и т.н.”.

Българските философи не остават равнодушни към разширяването на фашиската (нацистка) идеология и активно се противопоставят. Най-активните в това отношение са: Асен Златаров, Тодор Павлов, Димитър Михалчев, Михаил Димитров.

В своите си статии Асен Златаров страстно критикува всякакви форми на омраза в това чисто и расизма. Расизмът на националсоциалистическото движение се основава на „пълната с предубеждения книга на френския реакционер граф Гобино „За неравенството на човешките раси” [1856]. Ас. Златаров изтъква, че честната нефалшифицирана наука и антропологическите данни показват, че расистките теории са несъстоятелна. В статията си „Човекът” той разобличава убийството на големия и пламенен поет Гео Милев, с което е нанесена отромна загуба на българската култура. А речта си от 1931 г. “Антон Страшимиров — общественик и гражданин” нарича времето от 1923 г.”зловещо и страшно време”, в което “тъмни и жестоки хора, без нищо човешко в сърцето и делата си, шестуваха из градове, села и паланки и издевателствуваха срещу хора, чийто едничък грях бе това, че не мислят като тях и вярват в силите и дарбите на народа”. В книгата „Демокрация и диктатура” [1936] той защитава демокрацията и разкрива дефицитите на диктаторските режими и тяхната откъснатост от народа и

същевременно сочи преимуществото на демократичните режими, основани на волята на народа. Демокрацията също си има водачи, но те изразяват народните интереси и се контролират от народа. Диктаторските режими са според Златаров тези на Хитлер, Мусолин и на Сталин. Ас. Златаров проявява далновидност и макар че той умира преди Втората световна война, в статията си “Пред призрака на нова война” той описва трагизма на една нова световна война, която ще разруши културата на човечеството [Златаров 1959].

Още през 1930 г. Тодор Павлов започва критиката на фашизма (нацизма). Той последователно публикува няколко статии и студии, посветени на тази тема – “Фашиското учение за държавата”, “Фашистката идеология”, “Фашизмът на теория и практика” и др. [Павлов 1965: 8]. В тях критикува книгата на Александър Сталийски „Фашисткото учение за държавата”, коментира статията на Ив. Харизанов „Нацията и личността в социалната философия на фашизма” [Философски преглед, 1929, кн. 3] и анализира някои произведения на Орлин Василев, които, според някои критици, са „фашистки”. В книгата си „Социология и биология“ [1940] Т. Павлов се намесва в спора “Михалчев—Консулов” по проблемите на расизма и аргументирано защитава отрицателното си отношение към расистките концепции. В редица други свои трудове и особено във „Философията и частните науки“ [1940] той критикува биологизма и подчертава, че биологията и социологията изучават две качествено различни форми на движение. Расистите неправилно пренасят закономерности от една област на материалния свят в друга. Фашизмът превръща държавата в абсолютен, изтъква Павлов, в божество, което е инструмент на управляващия елит за подчиняване

на трудещите се в йерархическата административна, стопанска и духовна машина. Като взема под внимание фашистката идеология и злоупотреба с националните чувства и с такива категории като общество, народ, нация, патриотизъм и пр., Т. Павлов написва цяла серия от брошури, посветени на тези категории.

През 1938 г. започват да излизат статиите на Д. Михалчев против расизма. Първата е “Расата като критерии на истината” [Философски преглед, 1938, кн. 3]. Следват голямата студия “Расизмът като философско-историческа теория” [Философски преглед, 1938, кн.4], две статии пряко насочени против расиските схващания на Ст. Консулов – “Расизмът под закрилата на биологията” (Из научните приключения на един български зоолог [Философски преглед , 1939, кн. 2] и “Едно ариергардно сражение на българския расизъм” [Философски преглед, 1939, кн.3]. В тази поредица трябва да се отбележат и критичните статии, свързани с идеите на Иван Кинкел, който е солидарен със Ст. Консулов: „Социология и биология или как проф. Иван Кинкел се бори за социологическата истина” [Философски преглед, 1940, кн.2], „Социологическа препирня” [Философски преглед, 1940, кн.4] и „Крайт на един социологически парад” [Философски преглед, 1940, кн. 5]. В тези статии и студии Д. Михалчев показва несъстоятелността на националсоциалистическите идеи за „расовата душа“, която определя „светогледа“ на хората и т.н. Михалчев цитира Хитлер, който пише, че всички човешки раси се делят на три: едни са творци на култура, други са нейни поддържници, а трети са нейни разрушители. Математиката на северната раса почивала върху „расовата интуиция“ и „германското чувство за пространството“. А привържениците на расизма у нас, пише

Михалчев, които, навярно смутени от обстоятелството, че Хитлер в своя труд “Mein Kampf” се държи с едно пренебрежение към славяните, искат да изкарат, че ние не сме никакви славяни, а сме имали предимно монголско-турански расов облик [Михалчев 1938].

Д. Михалчев в статията си “Етиката на слабите и моралът на силните” [Философски преглед, 1942, кн.2] специално критикува Ст. Йовев, който в сп. “Философия и социология”, пропагандиращо националсоциалистически идеи, публикува статията “Революция в етиката по повод уводната статия на “Революцията в етиката” на Стефан Йовев, публикувана във “Философия и социология” [1942, кн.1]. Основната постановка на Йовев е “Където има слабост, няма морал“, „морал има само там, гдето има сила“.

През 1947 г. Михаил Димитров публикува книжката „Поява, развитие и идеология на фашизма в България“. В нея той подлага на критичен анализ социалните основи на фашизма в Италия, Германия и в България (Организиране на фашистките сили у нас и превратът на 9 юни 1923 г., Народното въстание през 1923 г., Фашизмът след Ляпчения кабинет, Идеологията на българския фашизъм, Водаческият институт при фашистите, Фашисткото учение за държавата, Идеята за “народната общност” и др. Подчертава ролята на Ницше, който е един от “творците на фашистката идеология”) [Димитров 1947: 67].

През 1938 г. М. Димитров публикува “Ницше като идеолог”. В идеите на Ницше според М. Димитров живее духът на немския романтизъм като възкресение на средновековния мироглед, проповядва се идеята за свръхчовека, правото на робството, презрение към народните маси (демократията и социализма), възхвалява се субективизма (волунтаризма), презрение към слабите и низшите

слоеве на обществото. Социалният модел на Ницше е висш слой от силни личности, носители на културата, а всички други хора — посредствената маса — ще бъдат роби на тези избраници.

Активна дейност в борбата за разобличаване на фашистката идеология вземат още С. Гановски, А. Киселинчев, Т. Самодумов и много други, които използват за своя трибуна списанията „Наковалня“, „Научна мисъл“, „Мисъл“, „Народна просвета“ и други [С. Гановски. Природа и общество. — Научен преглед, 1941, кн. 4.; Е. Каменов. Природа и общество. — Популярна библиотека, 1939. кн. 1; А. Киселинчев. Наследственост и развитие, Произход на човешките раси. Несъстоятелност на расовата теория, Стерилизация и расизъм, Дарвинизъм и расизъм и др. — Научна мисъл и Мисъл, 1935, 1936 и др.].

х х х

Обобщено може да се каже, че българските философи, критици на фашизма (нацизма), отхвърлят света, в който доминира насилието, моралът на силния, расизма, ксенофобията, антисемитизма и се борят за утвърждаване на свят на безкористната воля, т.е. светът на солидарността. Те отхвърлят расово-културната йерархия и защитават равнопоставеността на всички раси и култури, на мястото на социалния дарвинизъм с неговата борба за ресурси и господство българските философи поставя сътрудничеството и взаимно обогатяване, на мястото на крайният индивидуализъм – реализацията на личността в колектива общността, на инструменталните пазарни ценности се противопоставят безусловия алтруизъм. Подобна алтернатива може да изглежда утопична, но именно днес се отбелязва, че като противодействие на големия регрес, характерен днес за

съвременната цивилизация, според З. Бауман, е необходимостта от „последен скок“ в човешката история с издигане на понятието „ние“, което да замести наследеното от векове разделение „ние – те“ [Бауман 2017].

Но днес в управлението на различни европейски държави навлизат крайно десни партии. За съжаление тази тенденция не е затихваща, а нарастваща. Именно и поради това ООН прие “Резолюция, приета от Генералната асамблея на 18 декември 2014 година по повод 75 годишнината от победата във Втората световна война, озаглавена “Борба с героизацията на нацизма, неонацизма и други видове практики, които спомагат за ескалацията на съвременни форми на расизъм, расова дискриминация, ксенофобия и свързаната с тях нетолерантност“.

Тази ситуация дава основание на ОЕБ „Шалом“ да заяви :”.. ние сме силно разтревожени от нарастващия брой на инциденти и реч на омразата с антисемитски характер в България и същевременно сме много обезпокоени от бездействието на определени институции, които би трябвало да излязат с официален отговор и от друга страна липсата на публично заклеяване на подобни инциденти и изказвания от повечето лидери на политически сили.” [www.shalom.bg/].

Тревожно е, че във водещите европейски държави антисемитизмът става ежедневие. Този факти болезнено се осъзнат особено след убийството на 85 годишната Мирей Кнол през м. март 2018 г.. Това разтърси Европа, пише М. Фридман, и продължава разсъжденията си: “но то обаче не изненада никого, защото антисемитизмът е станал вездесъщ; станал е ежедневие и привичка” [http://www.dw.com/bg/].

Именно тази ситуация ни задължава да се припомним и приносите на българските философи в утвърждаването на един свят на безкористната воля, на толерантността и солидарността.

ЛИТЕРАТУРА

Бауман, З. 2017. *Големият регрес. Международен дебат за духовната ситуация на времето.* С., КК.

Волпе, Дж. 1934. История на фашисткото движение. В: Мусолини, Б. 1934. *Учението на фашизма.* В. Търново.

Величкова, Г. 2002. *Пропагандата на фашизма в България.* С.

Еко, У. 2005. *Вечният фашизъм.* В: сп. „Обектив“, бр. 124, 2005 г. от: chitanka.info/text/13189

Кокс, Е. 1946. *Моралните доктрини на фашизма.* С.

Колев, Ж. 1976. *Съюз на българските национални легиони.* С.

Мусолини, Б. 1934. *Учението на фашизма.* В. Търново.

Джидров, П. 1933. *Демокрация и фашизъм.* С.

Димитров, М. 1947. *Поява, развитие и идеология на фашизма в България.* С.

Златаров, А. 1959. Литературно-обществени статии, С .

Йовев, Ст. 1942. Революцията в етиката // *Философия и социология*, кн.1

Константинов, П. 2001. *История на България с някои премълчавани досега факти 681-2001.* С.

Михалчев, Д. 1938. Расата като критерий на истината –*Философски преглед*, 279)

Михалчев, Д. 1938. Расизмът като философско-историческа теория // *Философски преглед*, кн.4.

Михалчев, Д. 1939. Расизмът под закрилата на биологията. Из научните приключения на един български зоолог // *Философски преглед*, кн. 2.

Михалчев, Д. 1939. Едно ариергардно сражение на българския расизъм – *Философски преглед*, кн.3.

Михалчев, Д. 1942. Етиката на слабите и моралът на силните – *Философски преглед*, кн.2.

Мусолини, Б. 1934. Учението на фашизма. В. Търново.

Павлов, Т. 1965. Избрани произведения, С., т. 8.

Поппетров, Н. 2008. Фашизмът в България. С.

Поппетров, Н. 2009. Социално наляво, национализъм напред. С.

Неофашизмът: същност и съвременни прояви. С. 2016.

Харизанов, Ив. 1929. Нацията и личността в социалната философия на фашизма – *Философски преглед*, кн. 3.

Farias, V. 1987. Heidegger und Nationalsozialismus. Frankfurt am Mein.

Sherratt, Yv. 2013. Hitlers Philosophers. Yale University Press. New Haven and London.

www.shalom.bg/